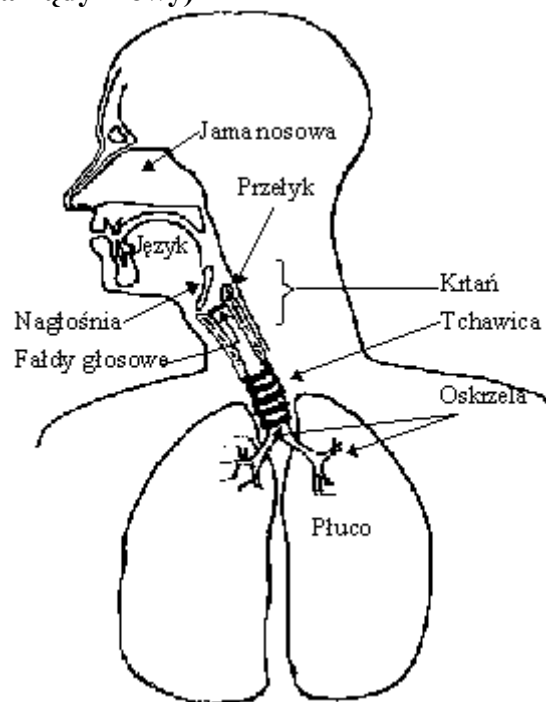

Mluvní orgány

Narządy mowy

1. Ústrojí dýchací (respirační)
vzduchový proud	aparat oddechowy
strumień powietrza
2. Ústrojí hlasové (fonační)
základní hlas	aparat fonacyjny
fala głosowa
3. Ústrojí artikulační (modifikační)	aparat artykulacyjny (nasada)

Obr. 1. Mluvní orgány (narządy mowy)

<u>Ústrojí respirační (dýchací)</u>	<u>aparat oddechowy</u>
plíce	pluca
průdušky	oskrzela
průdušnice	tchawica
bránice	przepona

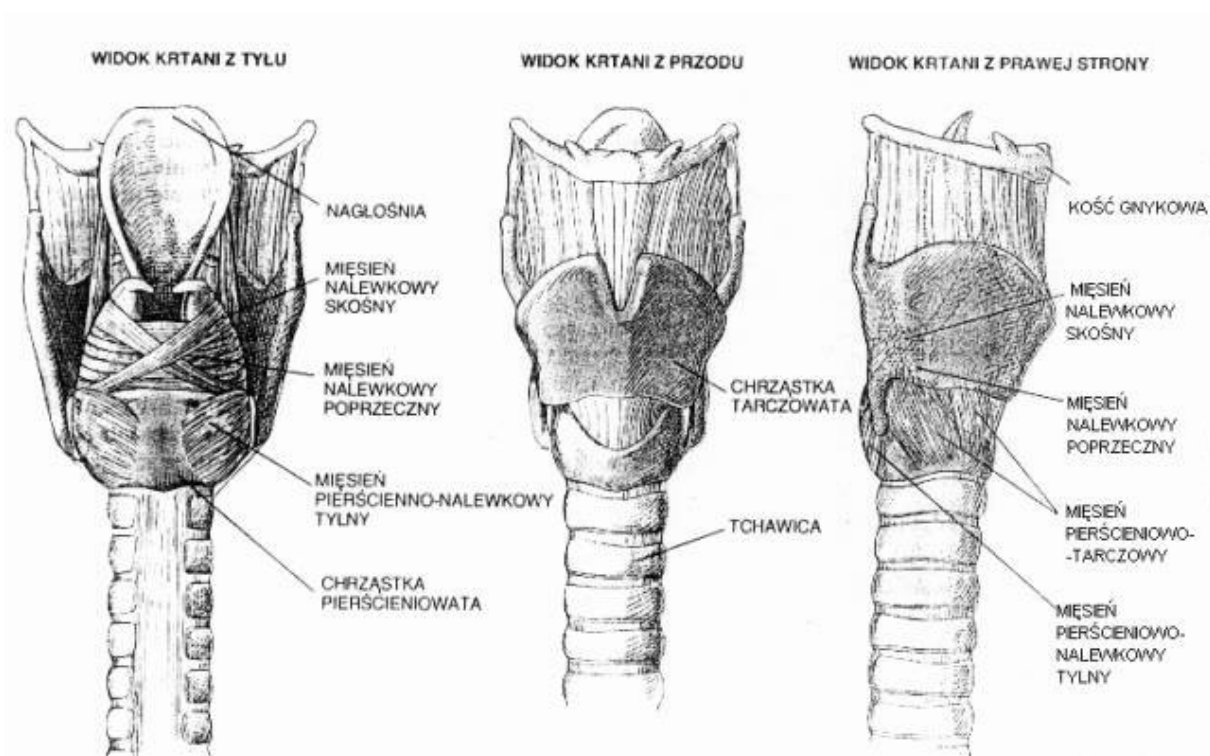
<u>Ústrojí fonační</u>	<u>aparat fonacyjny</u>
hrtan	krtani
hlasivky	wiązadła/więzadła głosowe
hrtanová záklopka	nagłośnia

<u>hlasivky</u>	<u>struny głosowe</u>
jazyłka	kość gnykowa

štítná chrupavka
hlasivkové chrupavky
prstěncová chrupavka
hlasové valy
hlasová štěrbina
měkký (hlasový) počátek
tvrdý počátek
dyšný počátek

chrząstka tarczowata
chrząstki nalewkowe
chrząstka pierścieniowa
faldy głosowe
szpara głośni (głośnia)
atak miękki
atak twardy
atak chuchający (przydechowy)

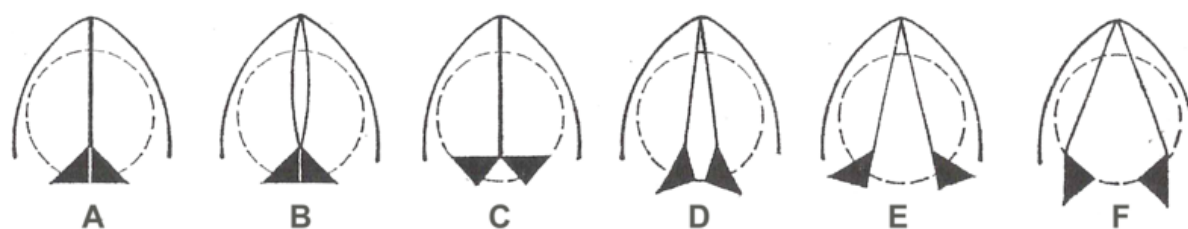
Obr. 2. Hrtan (krtań)

Obr. 3. Hlasivky (wiązadła głosowe)

Obr. 4. Postavení hlasivek (položenie väzadel glosowych)

- A – úplný závěr (całkowite zamknięcie)**
B – artikulace znělých hlásek (artykułowanie dźwięcznych głosek)
C – šepot (szept)
D – výdech (chuchanie)
E – klidné dýchání (spokojne oddychanie)
F – hlboký nádech (głęboki wdech)

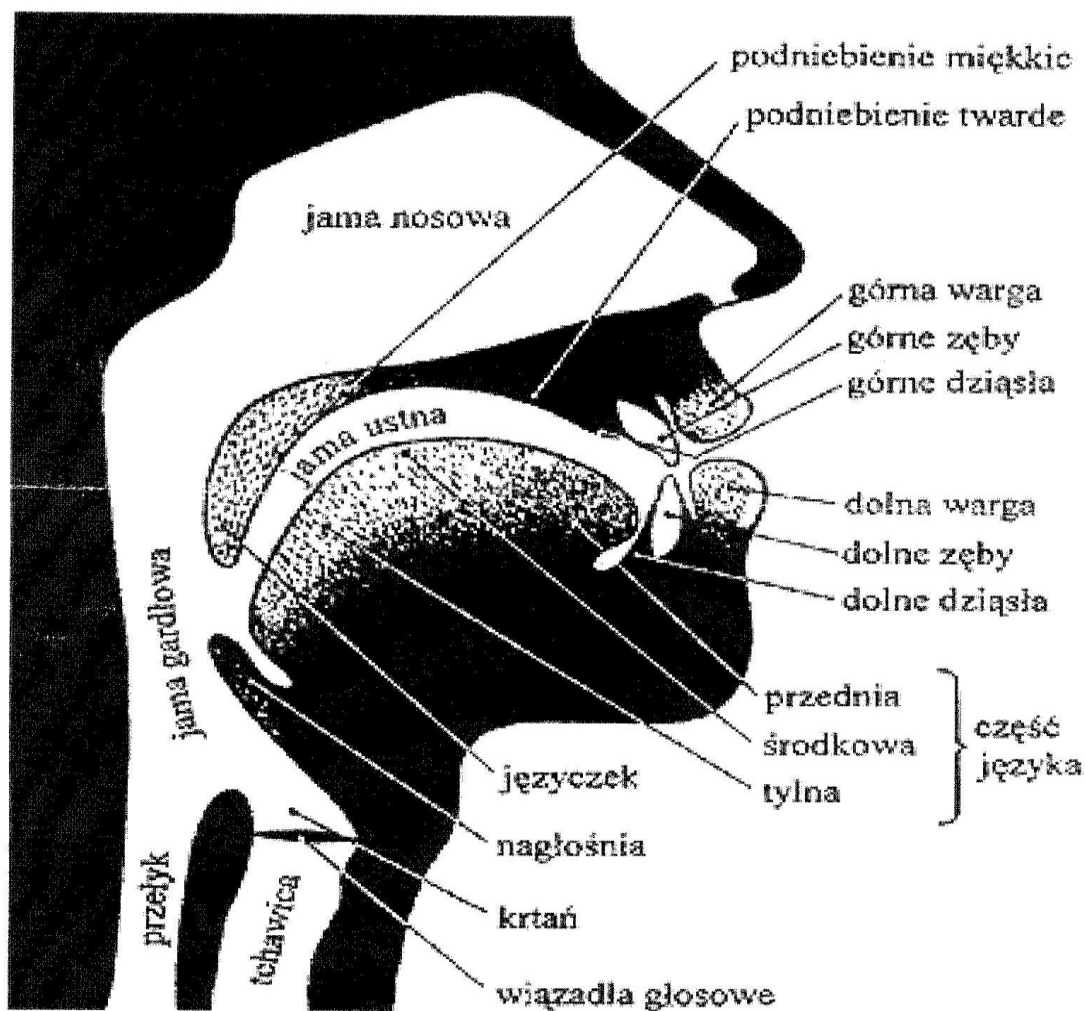
Ústrojí artikulační

fonační cesta:
 dutina hrdelní (laryngální)
 dutina ústní (orální)
 dutina nosní (nazální)
 artikulační mluvidla:
 pohyblivá – nepohyblivá
 dolní čelist
 rty
 zuby
 dásně
 jazyk
 tvrdé patro (palatum)
 měkké patro (velum)
 čípek

aparát artykulacyjny

kanál glosowy
 jama gardłowa
 jama ustna
 jama nosowa
 narządy artykulacji:
 ruchome – nieruchome
 szczeka dolna
 wargi
 zęby
 dziąsla
 język
 podniebienie twarde
 podniebienie miękkie
 języczek

Obr. 5. Ústrojí artikulační (aparát artykulacyjny)

Mozková centra

Brockovo centrum

(motorické centrum řeči, řečového výkonu)

Wernickovo centrum

(centrum slyšení řeči, dešifrování signálu)

Déjerinnovo centrum

(centrum optického vnímání znaků řeči)

Pola (obszary) mózgu

Pole Brocki

Pole Wernickego

Pole Déjerinne'a

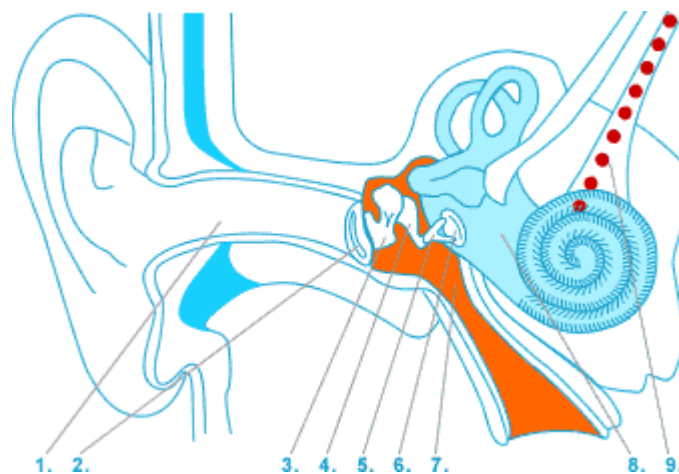
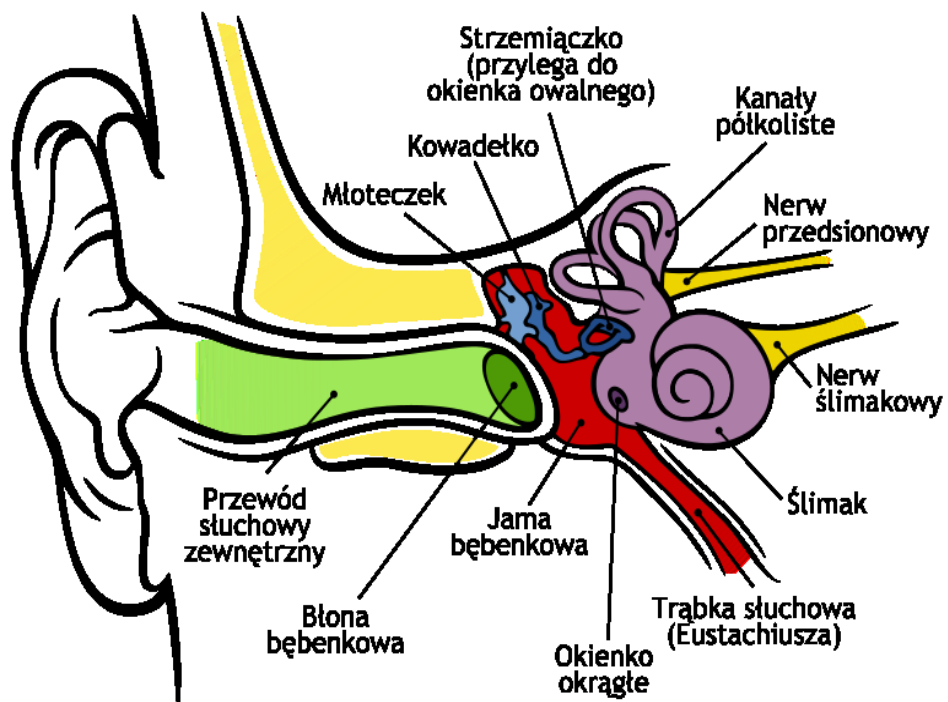
Sluchové ústrojí

1. Zevní ucho
2. Střední ucho
3. Vnitřní ucho

Narząd sluchu

- ucho zewnętrzne
ucho środkowe
ucho wewnętrzne

Obr. 6. Ucho

<u>Zevní ucho</u>	<u>ucho zewnętrzne</u>
boltec	małżowina uszna
vnější zvukovod	zew. przewód słuchowy
bubínek	błona bębenkowa
<u>Střední ucho</u>	<u>ucho środkowe</u>
sluchové kůstky:	kosteczki słuchowe
kladívko	młoteczek
kovadlinka	kowadełko
třmínek	strzemiączko
Eustachova trubice	trąbka Eustachiusza (słuchowa)
<u>Vnitřní ucho</u>	<u>ucho wewnętrzne</u>
labyrint (kostěný, blanitý)	błędnik (kostny, bloniasty)
polokruhovitě kanálky	kanaly półkoliste
předsíň	przedsionek
hlemýžď	ślimak
Cortiho orgán	narząd Cortiego
sluchový nerv	nerw słuchowy

Charakteristika hlásek

Charakterystyka głosek

1. akustická	akustyczna
výška (Hz)	wysokość
intenzita (dB)	siła (intensywność)
délka (cs)	długość
zabarvení	tembr
<hr/>	
2. artikulační	artykulacyjna
a) dle směru proudění zvuku	wg przepływu powietrza
expirační	ekspiracyjne
inspirační	inspiracyjne
mlaskavé	mlaski
b) dle účasti hlasivek	wg udziału więzadeł głosowych
znělé	dźwięczne
neznělé	bezdźwięczne
c) dle účasti měkkého patra	wg udziału podniebienia miękkiego
ústní	ustne
nosové	nosowe
d) dle způsobu artikulace	wg sposobu artykulacji
	(stopnia zbliżenia narządów mowy)
otevřené	otwarte
zavřené	zamknięte
závěrové (okluzivy)	zwarte (zwarto-wybuchowe)
úžinové (konstriktivy)	szczelinowe
polozávěrové (semiokluzivy)	zwarto-szczelinowe
polosamohlásky	pólsamogłoski
	pólotwarte:
bokové (laterály)	boczne
nosové (nazály)	nosowe
kmitavé (vibranty)	drżące
e) dle místa artikulace	wg miejsca artykulacji
retné (labiály):	wargowe:
obouretné (bilabiály)	dwuwargowe

retozubné (labiodentály)

**předopatrové:
zubné (dentály)
dásňové (alveoláry)**

**středopatrové (palatály):
prepalatály
postpalatály**

zadopatrové (veláry)

**f) dle pohybu jazyka
svislý (vertikální) pohyb:
vysoké
středové
nízké**

**vodorovný (horizontální) pohyb:
přední
střední
zadní**

wargowo-zębowe

**przedniojęzykowe:
zębowe
dziąsłowe**

**środkowojęzykowe:
prepalatalne
postpalatalne**

tylnojęzykowe (welarne)

**wg ruchu języka
ruch pionowy:
wysokie
średnie
niskie**

**ruch poziomy:
przednie
środkowe
tylne**

Samohlásky (vokály)

Samogłoski

Kryteria klasyfikacji:

- a) pionowy i poziomy ruch języka
- b) stopień zwężenia kanału głosowego, pozycja warg, udział jamy nosowej w rezonancji (miejsce rezonancji)

Trójkąt samogłoskowy

Obr. 7.

Lewe ramię: wznosi się przód języka

Prawe ramię: wznosi się tył języka

Wierzchołek: niskie położenie języka

Obr. 8.

Prostokąt Benniego

otwarcie	stopnie głębokości w jamie ustnej				
	1	2	3	4	5
	przód			tył	
	i	y			u
		e		o	
			a		

Souhlásky (konsonanty)

Spólgłoski

kryteria klasyfikacji:

- a) sposób artykulacji (stopień zbliżenia narządów mowy), miejsce artykulacji, udział wiązań głosowych
- b) udział podniebienia twardego, miejsce rezonancji

sposób artykulacji

- spółgłoski półotwarte, spółgłoski właściwe

1. spółgłoski półotwarte

- a) nosowe
- b) boczne
- c) drżące
- d) półsamogłoski (ustne, nosowe)

2. spółgłoski właściwe

- a) szczelinowe
- b) zwarto-szczelinowe
- c) zwarte

miejsce artykulacji

1. wargowe

- a) wargowe
- b) wargowo-zębowe

2. przedniojęzykowe

- c) zębowe
- d) dziąsłowe

3. środkowojęzykowe

- a) prepalatalne
- b) postpalatalne

4. tylnojęzykowe

udział wiązań głosowych

1. dźwięczne

2. bezdźwięczne

udział podniebienia twardego

1. miękkie
2. twarde
3. zmiękczone

miejsce rezonancji

1. ustne
2. nosowe

Obr. 9. Typologie souhlásek

Charakterystyka spółgłosek

Głoski		Wargowe								Przedniojęzykowe								Środkowojęzykowe				Tylnojęzykowe			
		dwuwargowe				wargowo-zębowe				zębowe				dźwiękowe				prepa-latalne		postpa-latalne					
		twar		zmięk		twar		zmięk		twar		zmięk		twar		zmięk						twar		zmięk	
		dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez	dźw	bez
Spółgłoski właściwe	zwarte	b	p	b'	p'					d	t	d'	t'	ɖ	ʈ					ɡ	k	ɡ	k		
	zwarto-szczelinowe									ʃ	c	ʃ'	c'	ʃ̣	č	ʃ̣'	č'	ʃ̣	ć						
	szczelinowe					v	f	v'	f'	z	s	z'	s'	ʒ	ʃ	ʒ'	ʃ'	ʒ̣	ś			ɣ	χ	ɣ'	χ'
Spółgłoski półotwarte	nosowe	m	ɱ	m'	ɱ'					n	ɳ	n'		ɳ	ɳ̣			ɳ̣	ɳ̣			ŋ	ɳ̣	ŋ'	ɳ̣'
	drżące													r	ɽ	r'	ɽ'								
	boczne													l	ɭ	l'	ɭ'								
	półsamogłoskowe ustne																		i				u	ụ	u'
	półsamogłoskowe nosowe																		ĩ				ũ		

Vztahy mezi písmem a výslovností

Funkce grafému -i-

1. kumulace dvou funkcí

a) označuje hlásku [i] a signalizuje měkkost předchozí souhlásky

písmo: *si, zi, ci, dzi, ni, ki, gi*

příklady: *nosić, wozić, dziś, nikt, kino, gitara*

b) označuje neslabičné -i- a signalizuje měkkost předchozí souhlásky

písmo: *ti, di, pi, bi, mi, fi, vi, li, ri*

příklady: *tiara, diabeł, pionek, nabiął, miasto, fiołek, wioska, liana, kariatyda*

2. jedna funkce

a) je jen znakem měkkosti předchozí souhlásky

písmo: *zi, dzi, si, ci, ni, ki, gi*

příklady: *wozie, wozie, sierota, ciało, nie, kiedy, nagie*

b) označuje po pauze nebo samohlásce hlásku -i- nebo neslabičné -i-

písmo: *i*

příklady: *i, igła, imbir, poiskać, poigrać*

Stejný počet hlásek a grafémů při rozdílné kvalitě

1. měkkost souhlásek

příklady: *sila, zima, cisza, niski, kilof, gilotyna*

2. změkčení (palatalizace) souhlásek

příklady: *lipa, miły, cif, grill, binarny, pić*

- změkčené konsonanty stojí v těchto pozicích:

a) v pravostranném kontextu [i] nebo [ĩ] ve slovech cizího původu, ve slovech domácího původu se vyskytují jen palatalizované retnice a [l]

příklady: *polisa, sinus, bić, pić, misa, widok, lis*

b) v pravostranném kontextu neslabičného -i- v přejatých i domácích slovech
příklady: *piasek, biały, miasto, Rosja, misja, ofiara*

c) v pravostranném kontextu vlastních měkkých konsonantů
(sp. *środkowojęzykowe*)
příklady: *wartki, psisko, wargi*

- synchronní a asynchronní výslovnost změkčených retnic

3. výslovnost [ń] před úžinovými hláskami

- [ń] ztrácí závěr a přechází v neslabičné nazalizované -i-
příklady: *pański, koński, państwo, tańszy*

4. realizace vokálních fonémů

a) zvýšená artikulace

- v oboustranném kontextu měkkých konsonantů uprostřed slova

příklady: *nieść, dziadzio, ciocia, jej, jajko, jeśli, jaśmin, przedwiośnie, judzić, ziajanie*

b) nazalizace

- vokál v pozici před nosovým konsonantem na konci nebo uprostřed slova,
předcházející nebo následující hláska musí být tvrdá

příklady: *interes, enklawa, ona, uncja, instytut, enzym, amfora, kino, rym, tam, tom, nimfa, chiński, rysztoł, pogański*

c) nazalizace + zvýšená artikulace

- v oboustranném kontextu měkkých konsonantů, z nich následující je
zároveň konsonantem nosovým

příklady: *jeniec, joński, dzianina, rozcieńczyć*

Fonologie (fonologia)

Fonologie zkoumá funkci, jakou zvuky lidské řeči plní v procesu jazykové komunikace. Na rozdíl od fonetiky ji nezajímají všechny artikulační a akustické charakteristiky daného zvuku, nýbrž pouze ty, které jsou v jazykovém systému nositelem nějaké informace.

Vznik a vývoj fonologie je spjat s jazykovědným strukturalismem. Hlavní zakladatelé oboru působili v těchto školách:

- Kazaňská škola: Baudoin de Courtenay, Mikołaj Kruszewski
- Pražský lingvistický kroužek: Roman Jakobson, Nikolaj Trubeckoj
- americký strukturalismus: Zelling Harris, Leonard Bloomfield

Foném (fonem): abstraktní jednotka, která nemá zvukovou povahu; je schopna rozlišovat vyšší jazykové jednotky. Jako součást systému, v němž je každá jednotka vymezena na základě vztahu k jiným jednotkám, má vztahovou povahu. Každý foném je také definován jako soubor určitých distinktivních rysů.

Distinktivní rysy (cecha dystynktywna): jsou to fonologicky relevantní rysy, tj. kontrasty mezi jednotkami fonologického systému, které odlišují jazykové znaky.

Fonologicky relevantní rysy (cechy fonologicznie relewantne): zvuky lidské řeči mají vždy určitý soubor fyzikálních vlastností, z nich však pouze některé konstituují daný foném, tj. slouží k jeho jednoznačné identifikaci; takové vlastnosti označujeme jako fonologicky relevantní.

Fonologicky relevantní rysy lze odhalit metodou **substituace** (podstawianie), která spočívá v tom, že do téhož hláskového okolí dosazujeme hlásky, které se liší jen jedním rysem. Pokud tato záměna vyvolá změnu významu výrazu, jedná se o fonologicky relevantní vlastnost, tj. distinktivní rys.

<i>kosa</i> : <i>koza</i>	bezdzwięczność : dzwięczność
<i>pal</i> : <i>bal</i>	bezdzwięczność : dzwięczność
<i>kot</i> : <i>got</i>	bezdzwięczność : dzwięczność
<i>wada</i> : <i>waga</i>	przedniojęzykowość, zębowość : tylnojęzykowość
<i>kasa</i> : <i>kasza</i>	zębowość : dziąsłowość
<i>kos</i> : <i>kot</i>	szczelinowość : zwartość
<i>sen</i> : <i>cen</i>	szczelinowość : zwarto-szczelinowość
<i>woda</i> : <i>wodza</i>	zwartość : zwarto-szczelinowość
<i>dam</i> : <i>nam</i>	zwartość : półotwartość, nosowość
<i>dama</i> : <i>gama</i>	przedniojęzykowość, zębowość : tylnojęzykowość

Fonologické opozice (opozycje fonologiczne:

Jakobson, Trubeckoj : teorie binarismu

I. Dle vztahu k systému (ze względu do podstawy porównania)

a) jednočlenné (jednowymiarowe)

- dané vlastnosti jsou charakteristické pouze pro jednu opozice, např. *d x t*
(závěrovost : dentálnost a současně znělost : neznělost)

b) vícečlenné (wielowymiarowe)

- dané vlastnosti jsou charakteristické pro větší počet opozic, např. *b x d*,
d x g, *g x b* (společné rysy: znělost, závěrovost)

c) proporcionální (proporcjonalne)

- vztah mezi členy opozice je stejný jako vztah mezi členy opozice jiné,
např. vztah *p : b* se stejný jako vztah *t : d*, *k : g*, *s : z* apod. (vztah znělosti
a neznělosti)

d) izolované (izolowane)

- je základem rozlišení jen jednoho páru fonémů, např. *r* : *l* (vibranta : laterála), *n* : *ŋ* (dentálnost : velárnost)

II. Dle vzájemného vztahu členů opozice (ze względu na stosunek między członami opozycji)

a) privativní (prywatywne)

- v opozici jsou dva členy, z nich jeden daný rys má, a druhý nemá (člen příznakový : nepříznačkový, pol. człon nacechowany : nienacechowany), např. *k* : *g*, *p* : *b*, *s* : *z* (znělost : neznělost); pokud je ve fonologickém systému takových dvojic mnoho, hovoříme o korelaci (kolerace znělosti)

b) ekvipolentní (równorzędne)

- jeden člen opozice má rys, který nemá člen druhý, tyto vlastnosti však nejsou hierarchickém vztahu, např. *p* *x* *t* (obouretnost : dentálnost; všechny ostatní vlastnosti jsou stejné); opozice privativní jsou zároveň i ekvipolentní

c) graduální (stopniowe)

- vstupují do nich alespoň 3 prvky, daná vlastnost je u nich zastoupena v různých stupních, např. *kara* : *kora* : *kura* (samohlásky se liší stupněm otevření dutiny ústní)

III. Dle trvalosti distinktivní funkce (ze względu na zasięg funkcji dystynktywnej)

a) trvalé (stałe)

- jsou trvalé v jakémkoli hláskovém kontextu

b) neutralizované (neutralizowane)

- v určitých pozicích ztrácí některé vlastnosti svou fonologickou relevantnost, tj. neutralizují se, např. znělé konsonanty v koncové pozici před pauzou

Alofon: různé realizace téhož fonému, které jsou podmíněny hláskovým kontextem (poziční varianty – warianty pozycyjne, kombinatoryczne), anebo regionálními, generačními odlišnostmi apod. (fakultativní varianty – w. fakultatywne), např. výslovnost zubného *l* : *łaka, przybyła*.

Variantu fonému, která se vyskytuje v nejvyšším počtu kontextů, tj. která je maximálně nezávislá na hláskovém okolí, nazýváme **hlavním alofonem** (wariant główny, podstawowy). Je základní realizací fonému.

Varianty fonému, které jsou se základním alofonem v komplementární distribuci, tj. obě varianty se nemohou vyskytnout ve shodném kontextu, jsou nazývány **závislými alofony** (warianty poboczne).

Většina polských fonémů je reprezentována jedním hlavním a několika závislými alofony, např. *m*:

wariant główny:

m – *matka*

warianty poboczne:

m' – *miasto, miska*

m, – *kosmka*

m,' – *giermkiem*

Prozódie (přízvuk, intonace – viz literatura)